

Пеньков В. Ф. Политический консалтинг. – СПб.: Питер, 2005. – 448 с. **21.** Туленков М. В. Оцінювання ефективності організаційної взаємодії в соціальному управлінні. – К.: ІПК ДСЗУ, 2008. – 118 с. **22.** Гужва В. М., Постевой А. Г. Інформаційні системи в міжнародному бізнесі. – К.: КНЕУ, 2002. – 458 с. **23.** Doherty D. Marking economic choices. – Toronto: Copp Clark Pitman Ltd, 1992. – 426 р. **24.** Українське законодавство: засоби масової інформації. – Підготовлено Програмою правового захисту та освіти ЗМІ IREX Y-Медіа. Видання здійснено за підтримки Фонди сприяння демократії посольства США в Україні. – К., 2004. – 368 с.

УДК 321.01 (477)

ПРОБЛЕМИ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Федоренко О. А.

У статті висвітлюються питання щодо наукового осмислення ідентифікаційних процесів розвитку українського суспільства у контексті проблемних питань інтеграції України в європейський політичний простір. Виокремлюються суттєві положення з праць провідних вітчизняних науковців, які досліджують проблематику цих питань.

Ключові слова: *Україна, національна ідентичність, Європейський Союз, українська політична нація.*

The article studies scientific interpreting of the identification processes in the development of Ukrainian society in the context of problem questions of Ukraine's integration into the European political sphere. The author outlines specific principles of leading native scientists which research these problems.

Keywords: *Ukraine, national identity, the European Union, Ukrainian political nation.*

Інтеграція України в Європейський Союз у першій половині ХХІ століття радикально змінює політичну ситуацію в Європі і місце нашої держави в ієрархії європейської і світової політичної системи. Актуальною в українському суспільстві залишається проблема самоідентифікації громадян як представників політичної нації, усвідомлення ними геополітичного місця і ролі України як національної держави в сучасному динамічному світі.

Утвердження української держави як активного і повноправного учасника світової політики може відбуватися на науково обґрунтованих об'єктивних засадах. Реальним прикладом формування її геополітичних пріоритетів є науковий проект «Україна – держави Центральної та Східної Європи в новому геополітичному просторі: варіанти політичної модернізації», виконаний в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України [1, с. 353].

Ефективним для посилення євроінтеграційного курсу України був період 2004-2008 років, незважаючи на перешкоди об'єктивного характеру - недостатньо високий рівень демократичної політичної культури і нарощування конфліктного потенціалу у взаєминах політичних об'єднань громадян. Саме в цей період пострадянські держави, як нові колективні політичні актори, стикаються з небезпечними для національної ідентичності громадян тенденціями світового розвитку. В Україні ж актуалізувались проблеми забезпечення власної територіальної цілісності, національної єдності в суспільстві, утвердження рівноправних стратегічних відносин з Російською Федерацією, Сполученими Штатами Америки, європейськими державами й іншими країнами світу.

Усвідомлення в суспільстві потреби саме науково обґрунтованого курсу цивілізаційного розвитку України у XXI столітті обумовлює накопичення емпіричного матеріалу щодо впливу природних та соціальних чинників на формування геополітичної ідентичності громадян і функціонування владних та політичних суб'єктів держави. Пошук геополітичної ідентичності та вироблення стратегії й тактики реалізації національних інтересів є актуальною проблемою у розвитку українського суспільства в нинішній його час політичної історії [2, с. 271].

Практика аналізу питання геополітичної ідентичності – це конструювання етапів опрацювання максимальної кількості інформації стосовно цієї проблеми. Опрацювавши наукові джерела, можна виокремити три етапи політичного аналізу геополітичних характеристик проблеми ідентичності: суспільний (визначення культурно-історичних особливостей регіонів держави, характеристик окремих соціальних груп суспільства, що є суттєвими в проявах ідентифікації населення України); аналітичний (аналіз сутнісних аспектів тенденцій фрагментарної політичної самоідентифікації населення, які заважають формуванню цілісної суспільної цивілізаційної ідентичності); інструментальний (розробка науково обґрунтованих практичних пропозицій з метою підвищення ефективності та результативності у прийнятті політичних рішень суб'єктами державної влади, розв'язання ними проблем

прогнозування, інтелектуального та соціального проектування тенденцій суспільно-політичного розвитку).

Осмыслити формування нової української ідентичності можна, розглядаючи ідентичність як явище, що виражає сутність, світоглядну спрямованість і геополітичну роль української політичної нації та нової української держави. Навколо змісту проблеми ідентичності саме як геополітичного явища останнім часом у вітчизняній науковій літературі розгорнуто науковий дискурс щодо вибору в українському соціумі на початку XXI століття типу ідентичності, який може поєднувати політичні й економічні інтереси, культурні та світоглядні орієнтації населення і цінності, до яких можна віднести людину, її права і свободи, розвиток інститутів демократичного та правового суспільства, толерантність до національного розвитку інших народів, їхньої історії, культури, мови.

Деякі автори у своїх працях недостатньо аргументують і обґрунтовують науково-теоретичні підходи до аналізу проблематики ідентичності – вони не враховують вітчизняних етнокультурних і національно-політичних традицій її формування, перебільшують роль процесів регіоналізації та глобалізації. Такі автори не беруть до уваги доволі суперечливі та складні політичні і соціально-економічні особливості української держави, а також особливості території України як об'єкта, де розгортається діяльність владних політичних інститутів, які ще не є ефективними та дієвими.

Однією з таких праць є книга Н. Пелагеші «Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації». Запропонований погляд на формування національної ідентичності ґрунтується на конструктивній парадигмі становлення етнічної і національної колективних ідентичностей під впливом соціальних умов суспільного життя.

Такий погляд розходиться з традиційними твердженнями у вітчизняній науці щодо специфіки становлення сталого світосприйняття великих груп людей (етносів, націй, соціумів) та своєрідного стану і спрямованості колективної та індивідуальної свідомості. Зокрема, стверджується, що під впливом соціальних умов ідентичність змінюється і трансформується, тобто будь-які зміни соціальних умов обов'язково відбиваються на ідентичності.

Автор книги, зважаючи на зазначені позиції та орієнтуючись на реальні обставини сучасних політичних процесів в Україні, висуває гіпотезу про трансформацію української національної ідентичності в процесі створення та співіснування в Україні європейської і панросійської наднаціональних ідентичностей. Проаналізувавши різні підходи в іноземній (насамперед в американській і російській) літературі до проблеми ідентичності, автор, виходячи з положення

конструктивістської парадигми про залежність ідентичності від контексту соціальних та культурних обставин, ставить в основу запропонованого дискурсу ідею про постійну і безперервну трансформацію колективних ідентичностей.

Викладені положення авторської теорії становлення колективної ідентичності, зокрема української ідентичності, відмінні від поглядів більшості вітчизняних та іноземних вчених про природу етнічної та національної ідентичності. Тобто в цій теорії не достатньо враховується комплекс специфічних для території та населення України факторів, передусім таких як етноісторичний, соціополітичний, ландшафтний, географічний, геокліматичний.

Відмінною рисою цієї теорії є розгляд ідентичності у двох етапах. Перший етап – становлення національних держав унаслідок Вестфальського миру 1648 року, що обумовило початок формування національних ідентичностей в європейських країнах. Другий етап – формування наднаціональних ідентичностей наприкінці ХХ – початку ХХІ століть під впливом глобалізації і здійснення наднаціональними об'єднаннями культурної, економічної, освітньої та інших політик.

На цій підставі побудована структурна модель становлення української національної ідентичності у двох етапах: перший – конструювання національної ідентичності після проголошення незалежності України у 1991р.; другий етап – трансформація української національної ідентичності в умовах розвитку процесів глобалізації та під впливом Європейського Союзу і Співдружності незалежних держав, які є наднаціональними об'єднаннями, що виступають як суб'єкти глобалізації щодо української держави.

Наднаціональна ідентичність як одна з форм колективних ідентичностей людей розглядається в авторській версії як європейська наднаціональна ідентичність у межах Європейського Союзу і як панросійська наднаціональна ідентичність у межах Співдружності незалежних держав. У такому трактуванні виділяються три групи суб'єктів створення наднаціональних ідентичностей: 1) об'єднання держав; 2) національні держави; 3) наднаціональні утворення і національні держави одночасно [3, с. 219].

Серед численних культурно-політичних аспектів ідентичності, які розглядає Н. Пелагеша, є і національна самоідентифікація і національна самосвідомість. Окреслюючи аспекти формування колективних ідентичностей, які притаманні новим політичним спільнотам, що утворюються в межах кордонів наднаціональних утворень, вона доходить до таких важливих для оцінки місця і ролі України в європейському геополітичному просторі висновків: 1) під дією процесів глобалізації відбувається соціокультурна трансформація національної ідентичності; 2) під дією процесів

глобалізації національні держави частково втрачають можливість впливати на власну внутрішню політику, внаслідок чого частина їхніх функцій покладається на наднаціональні об'єднання; 3) поява нових колективних ідентичностей у межах ЄС і СНД та окреслення кордонів цих наднаціональних утворень були передумовами створення європейської і панросійської ідентичності; 4) в Україні повільно реалізується проект створення європейської ідентичності, відсутність якої може бути причиною краху євроінтеграційного політичного курсу української держави; 5) регіональна поляризація в Україні обумовлена не тільки культурними відмінностями між населенням східних і західних областей України, а й політикою Російської Федерації щодо формування наднаціональної панросійської ідентичності на пострадянському просторі; 6) за умов глобалізації осмислення процесів формування національної ідентичності та ідентифікації з певною колективною ідентичністю вводить у загальнонауковий обіг понять «політика ідентичності» (система цілей і заходів, які обумовлюють ідентифікацію особи з національною державою чи наддержавним утворенням) і «менеджмент ідентичності» (управління процесами, що спрямовані на формування чи руйнування ідентифікації особи з національною державою чи наднаціональним утворенням); 7) в Україні має бути розроблена та впроваджена політика європейської ідентичності з метою побудови в українському суспільстві європейської наднаціональної ідентичності [3, с. 218-223].

Таким чином, виокремлені автором книги висновки характеризують сутність здійсненого нею наукового дослідження проблем становлення в Україні сучасного європейського суспільства, утвердження соціальної та правової держави як рівноправного суб'єкта загальноцивілізаційних процесів. Дискурс цього дослідження є актуальним для осмислення в суспільстві проблем збереження національності і самобутності та забезпечення необхідних умов для задоволення соціально-культурних потреб українського народу.

Автор окреслила основні особливості формування європейської і панросійської наднаціональних ідентичностей, показавши специфічний процес впливу контекстуальних соціально-політичних чинників Західної Європи і Росії на формування цих двох типів ідентичності. Аналізуючи процес міждержавної комунікації та співробітництва країн Європейського Союзу, Н. Пелагеша стверджує, що в межах цього простору з метою створення європейської ідентичності було запроваджено такі символи ЄС: європейський прапор, європейський гімн, День Європи.

Ці символи, на її думку, забезпечують стабільність політичної системи Європейського Союзу та утверджують поліфункціональність

політичної практики взаємовідносин держав, які входять до цього Союзу, а також і відносин його з іншими міжнародними суб'єктами. Беручи до уваги авторитетні думки іноземних вчених, які вважають належність до країн Європейського Союзу ідентифікаційною ознакою для всіх громадян ЄС, науковець стверджує, що впровадження єдиної європейської символіки можна сприймати як прагнення виробити ідеологічні засади, які в минулому зумовлювали заснування націй на Заході та легітимацію їхньої влади та сили.

Незважаючи на значний емпіричний матеріал, у книзі є невідповідність мети і наукової новизни висновкам роботи, в яких не висвітлено механізм реалізації положень новизни. Необґрунтованою є позиція автора щодо протиставлення європейського універсального типу ідентичності і локального типу ідентичності, як двох протилежних типів світоглядного сприйняття дійсності.

Універсальний тип ідентичності виявляє тенденції до культурно-цивілізаційної єдності і соціально-економічної координації ринкової економіки європейських національних держав. Цей тип знаменний тим, що базується на ідеї ідентифікації громадян країн Європи як мешканців єдиного європейського географічного регіону, який вміщує взаємопов'язані культурні традиції і практики суспільного буття різних народів.

Локальний тип ідентичності виявляє тенденції впливу конкретних просторових факторів на діяльність європейських держав, як культурно-цивілізаційних утворень, які є легітимними суб'єктами реалізації власних національних інтересів у межах регіонального геополітичного утворення – Європейського Союзу. Такий тип ідентичності конститує неповторний і оригінальний спосіб буття певної національної спільноти і особливості її функціонування у регіональному і загальнолюдському вимірах.

Н. Пелагеша в своєму трактуванні процесу становлення європейської наднаціональної ідентичності не враховує специфіки структури ЄС як об'єднання поліцентричних суспільств та держав, сформованих на власних цивілізаційних засадах. Не бере вона до уваги і специфічні обставини модернізації основ суспільства та держави в Україні, передусім – зміну основного принципу творення політичної культури національної спільноти.

Зазначимо, що національна ідентичність за своєю суттю багатовимірна, вона є чинником легітимації політичними інституціями прав і обов'язків індивідів у суспільстві та громадян держави. Втілення цих концептів у суспільному житті є можливим внаслідок впровадження інститутів демократії та свободи, з урахуванням політично-правової, регіональної, соціокультурної та економічної специфіки певної країни.

Розв'язати проблему ідентичності у суспільстві, на нашу думку, можливо, якщо громадяни усвідомлять себе представниками колективної політичної спільноти і водночас культурної спільноти, яка має власну специфічну історію, ідейну та культурну спадщину. Ця обставина вказує на незаперечний факт: осердям сучасного політичного мислення в українському суспільстві має бути національна самоідентифікація, побудована на ідеї творення нинішньої політичної нації як своєрідного політико-правового і міжнародного суб'єкта взаємовідносин у світовому просторі.

Базовим принципом формування української нації, незважаючи на тривалий час перебування територій України у складі колоніальних імперій, був принцип етноцентризму, тобто окреслена в часових та просторових межах єдність міжпоколінної спільноти людей, об'єднаних спільною культурою і самосвідомістю. Протягом ХХ століття, внаслідок політичного терору влади Радянського Союзу базові цінності етнічної спільноти (мова, звичаї, обряди, народне мистецтво, ідейні та культурні традиції) як основної і важливої складової частини українського соціуму вичерпали свій потенціал збереження і трансформації специфічного історичного досвіду.

Сучасна українська нація сформована на підставі принципу поліцентризму, тобто поєднання цінностей автохтонного та інших етносів і цінностей громадянського суспільства. Національний суверенітет, незалежність держави, права людини є ціннісними орієнтирами усіх громадян України.

Актуальність питання національної ідентифікації полягає ще й у тому, що внаслідок маргіналізації культурних цінностей і дискредитації політичних цінностей української етнічної спільноти за часів Радянського Союзу, нинішнє поліцентричне суспільство України недостатньо підготовлене до сприйняття сучасних викликів і загроз глобалізації. Нова політична система національної самосвідомості ще слабо виконує регулятивну функцію у суспільному житті щодо утвердження сучасного українського соціуму як цілісної цивілізаційної, соціально-політичної функціональної системи.

Проблема національної ідентичності в епоху глобалізму є актуальною в усіх європейських країнах. В пострадянських державах суспільство має остаточно подолати соціальний та географічно-політичний розкол між населенням різних регіонів власного простору. В Україні, як свідчить досвід соціально-політичних змін у 2004-2009рр., нині вже подолані обумовлені географічно-політичною відірваністю територій України протягом ХХ століття суттєві розбіжності в соціальному досвіді та політичній культурі мешканців різних етнографічних та адміністративних регіонів.

Нинішня історична ситуація в Україні характеризується домінуванням державно-громадської моделі творення в середовищі суспільства зі стратифікованим етнодемографічним складом і багатфакторним географічним простором спільноти сучасного національного типу – політичної нації із розвинутими демократичними політичними інститутами та розвинутою правосвідомістю.

Україна, контактуючи з такими міждержавними структурами, як НАТО, ЄС, СНД та іншими, є рівноправним колективним політичним актором, легітимізованим згідно з Конституцією України виражати національні інтереси українського народу у внутрішній та зовнішній політиці. Досить виваженим у такому контексті є твердження І. Кураса про те, що геополітична інтеграція пострадянського простору за центральної ролі Росії – єдина умова збереження етнічної ідентичності росіян, а вже в такому контексті суверенітет України є неприйнятним і надзвичайно негативним для широкого російського політичного середовища явищем [4, с. 75].

Можна сказати, що в межах нинішнього євроінтеграційного простору національна ідентичність залишається природною формою вираження ідентичності політико-культурної спільноти, а національна держава – найоптимальнішою і найдоцільнішою сучасною формою політичного об'єднання. Виникає складне і проблемне питання: якщо національні держави нині передадуть певні законодавчі та виконавчі владні функції центральним інституціям Європейського Союзу, чи зможе це нівелювати національну ідентичність і сприяти формуванню наднаціональної колективної ідентичності?

Наднаціональна європейська ідентичність є типом колективної ідентичності, який виявляє сукупність соціокультурних орієнтирів щодо відчуття приналежності громадян європейських країн до єдиного регіонального наднаціонального утворення. В контексті такої постановки питання зазначимо, що аргументованою є позиція вітчизняного дослідника В. Ткаченка, який у дисертації «СНД як геополітичний феномен. Політологічний аналіз», захищеної в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, констатує факт того, що входження України в сучасних умовах до контрольованого Росією пострадянського простору є суттєвою запорукою для утвердження української держави як європейської за політико-правовим типом ідентичності її населення [5, с. 449].

Формування європейської ідентичності є вагомою передумовою реалізації спільних інтересів національних держав, які зберігають свій державний суверенітет та суб'єктність у вирішенні усіх проблем внутрішньої та зовнішньої політики в межах цього наддержавного утворення. Процеси інтеграції допомагають європейським державам

реалізувати спільні регіональні проекти та спільні інтереси у світовому просторі, зокрема у політичній, правовій, економічній та інших галузях.

Панросійська колективна ідентичність формувалась у контексті процесів побудови російської імперської держави. Саме в просторово-територіальних межах російських імперсько-державних утворень, зокрема Московського царства, Російської імперії, СРСР, територія України була одним з об'єктів створення російської національної ідентичності.

Національна ідентичність в Україні на початку XXI століття є головною формою політичної колективної ідентифікації, домінантним критерієм ідентичності громадян українського суспільства у контексті інтеграційних процесів взаємодії національних спільнот європейських держав. Вагомим геополітичним чинником утвердження української політичної нації в європейському співтоваристві є українська мова, як універсальний засіб самовираження національної самосвідомості, відтворення історичної пам'яті, консолідації суспільства та формування філософсько-світоглядних засад його розвитку.

Наприкінці XX – початку XXI століть масштабні процеси трансформації українського соціуму та модернізації усіх його сфер допомогли відтворити, конструювати та продукувати національну ідентичність. В Україні як державі традиційної цивілізації, якій найбільшою мірою притаманні культурна самобутність і специфічний тип світогляду суспільства, вироблялись певні дискурсивні стратегії національно-державницького самоотожднення та самоутвердження.

Таким чином, на шляху утвердження державності країни відбувалася ґрунтовна зміна парадигми суспільної свідомості, що обумовлювало усвідомлення в суспільстві образу України як самодостатньої цивілізаційної системи у контексті політичних, економічних, соціальних та культурних процесів у європейському регіональному просторі. Домінантним став українсько-європейський проект формування уявлень про еволюцію та зміст геополітичної самоідентифікації української нації та держави.

Аналіз праць, присвячених цій проблематиці, свідчить, що новітній модернізаційний проект ідентичності в українському соціумі має перспективу реалізації на основі визнання пріоритетності чинників громадянської ідентифікації, державного статусу української мови, пріоритетності української національної культури. Поряд із зазначеними чинниками в суспільстві продовжує існувати характерний для українсько-російських відносин конфлікт ідентичностей, що базується на колоніальному («імперському») і

антиколоніальному («націоналістичному») відповідних дискурсах [6, с. 144-145].

На відміну від Росії, в Україні конструювання національної ідентичності відбувається на основі примордіальних та характерних для вітчизняної політичної думки уявлень про націю, про сучасну українську політичну національну спільноту. Ця спільнота твориться на засадах співгромадянства і пріоритетності демократичних політичних цінностей у суспільстві, що обумовлює формування в межах цілісного географічного простору сучасного загального соціокультурного типу української нації.

Тому нинішня українська нація постає певним поліфункціональним феноменом, що виявляє специфічні особливості самосвідомості, політичного самоствердження і колективних інтересів. Адже йдеться про українську політичну націю як самодостатнє суспільно-державне і культурно-політичне утворення, що поєднує громадян держави, які реалізують свої політичні, соціальні та інші права, виконуючи певні обов'язки.

Нинішня українська політична нація має високий рівень суспільної консолідації, колективна ідентичність якої не залежить від впливу панросійської наднаціональної ідентичності, яка не є співвідсною з орієнтаціями поліетнічного українського суспільства та його нагальними потребами. Від 2004 року політична національна спільнота в Україні перебуває в стані утвердження громадянського суспільства, забезпечення в його середовищі прав і свобод громадян, утвердження правової і демократичної держави.

Нинішня українська нація може розглядатися як політична реальність, що виникла як результат різноманітних географічно-політичних процесів, які відбувалися на території сучасної України з давніх часів. Новітня українська держава як політична організація суспільства поєднує історичні традиції українського етносу та інших етнічних спільнот, реалізовує владні і регуляторні функції в інтересах усього населення країни.

На початку XXI століття політична структуризація простору Землі визначається сукупністю глобальних та взаємопов'язаних політичних, економічних, військово-технічних, соціальних і культурних процесів, які зумовлюють специфічні особливості співвідношення між окремими державами і новими суб'єктами світової політико-економічної організації (транснаціональні корпорації, міжнародні фінансові і політичні структури). Проте сучасна політична наука має достатній арсенал засобів дослідження цих процесів, а на думку провідних вітчизняних вчених в Україні політична наука має змістовний потенціал прогнозування розвитку політичних процесів у світовому просторі з врахуванням

соціокультурних характеристик українського суспільства та держави [7, с. 91].

Конструкція українського історичного нарративу є фундаментальною підставою для продукування колективної громадянської ідентичності в національному суспільстві новітньої української держави. Складовою частиною наукового дискурсу формування історичного нарративу є дискурс конструювання ідентичності, тобто виокремлення українською поліцентричною національною спільнотою сукупності специфічних особливостей свого буття від історії буття інших спільнот, а також інтерпретація цих особливостей у ціннісних, смислових та духовних категоріях.

У нинішньому українському суспільстві сформовано ідеологічний концепт, спрямований на створення локального на національно-державному рівні типу колективної ідентичності, що може продукувати спільні цінності, уявлення про власну історію та цивілізаційну перспективу.

1. Рудич Ф. М. Політологія: Підручник. – 3-тє вид., перероб., доп. – К.: Либідь, 2009. – 480 с. 2. Рудич Ф. М. Магістральні вектори сучасної української зовнішньої політики: спроба політологічного аналізу / Фелікс Рудич // Наукові записки / Збірник – К.: ІІЕНД, 2001. Сер. «Політологія і етнологія»; Вип. 16. С. 271-290. 3. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: монографія / Наталя Пелагеша. – К.: НІСД, 2008. – 288 с. 4. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004. – 736. 5. Шевченко М. М. Геополітичний статус України // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства - К.: Українське агентство інформації та друку «Рада» 2009. – Т. XXIV. С. 444-455. 6. Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2005. – 555 с. 7. Зеленько Г. І. Становлення інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. – Т. XXIII. С. 83-91.